

foto's G.V. Heek

Aart Horden, griendwerker

De laatste jaren is er steeds meer aandacht voor de cultuurhistorische betekenis van kleine landschapselementen. In het januarinummer van het Vakblad Natuur Bos Landschap besteedde de redactie aandacht aan de onderzoekstechniek 'oral history'. Het is een interviewtechniek die de laatste jaren steeds vaker gebruikt wordt voor historisch onderzoek. Hieronder een ingekorte versie van een interview dat verscheen in het boek Boerenland als natuur over het historisch beheer van kleine landschapselementen. Aart Horden is 67 jaar oud en geboren in het Utrechtse Zijderveld. Hij heeft zijn leven lang in de grienden gewerkt, net als zijn overgrootvader (1795), zijn grootvader, zijn vader en zijn ooms. Horden heeft achter zijn huis aan de Bolgarijsekade in Everdingen nog een griend in bezit en beheer.

“Een arme houthakker trouwt niet met een markiezin, maar met een arme houthakker. Wij bleven in onze klasse. Wij waren naar Indiase begrippen een kaste van griendwerkers. Toen ik geboren werd, waren hier nog veel boeren. Zeven acht koeien, dan had je daar een bestaan in. Dan had je de arbeiders, dat was een klasse lager. Die werkten bij de boer of in de grienden of een beetje gecombineerd, ‘s zomers bij de boer en ‘s winters in de griend.”

“Vroeger was het hier een moeras. Mijn va-

der kon zich de tijd nog herinneren dat je hier allemaal windmolens had. Het land was nogal ongelijk en in de natste stukken bleef het lang nat. Zelfs in de lente was het nog drassig. Dus voor vee was het helemaal niet geschikt. Nu was het land voor een groot deel in handen van grootgrondbezitters en die bedachten: ‘nou weet je wat, we maken er griend van’. Want dat bracht geld op. Griend groeide goed op dat lage natte land.”

“Zo’n land werd twee steken diep omgespit,

ongeveer een halve meter diep. De bovenste steek ging weer onder in de grond en de onderste steek ging bovenop. Dat noemde ze ‘zinken’. Ik heb die vierkante schop waarmee je dat deed nog van mijn vader gekregen. Mijn vader heeft er de twee hectare griend hier achter het huis nog mee omgespit in 1903. Hij was toen 13 jaar oud. Die had nog meer rechten dan ik, die mocht bij wijze van spreke vanaf de wieg al gaan werken.”

“Met tachtig man stonden ze te spitten, per man deden ze zo’n dertien veertien vierkante meter. Ze begonnen ‘s morgens vroeg en ‘s middags gingen ze vroeg naar huis, maar het was - laten we het zo stellen - een zeer goed middel voor geboortebeperving. Want je was er ‘s middags zo aan toe dat je dacht van ‘zal ik de avond wel halen’. Dat spitwerk werd per roede aangenomen. Dus die mensen keken allemaal met een scheef oog naar elkaar, zo van hij steekt toch wel net zo hard als ik. Nu waren die tarieven zodanig dat je met werkelijk ongelofelijk spitten een droge boterham kon verdienen. Maar goed belegd, met worst en hagelslag, dat was er niet bij.”

“Ons broodbeleg bestond uit een beetje kaas en grotendeels keuchiesbotter. Bijna iedere arbeider hield een of soms twee varkens. Die werden een jaar gemest met wat gras, meel en aardappels. Hoe groter die varkens werden hoe meer reuzel ze hadden. Die reuzel werd gesmolten en door dat vet ging stroop, dat koelde af en stelde. Dat heette dan keuchiesbotter en dat smeerden wij op ons brood. Ik moet eerlijk zeggen, in onze familie zijn daar maar bitter weinig hart- en vaatziekten uit voort gekomen. Maar ik moet wel eerlijk zeggen, de mensen werkten toen ook anders. Want ze begonnen ‘s morgens heel vroeg.”

De dag komt vanzelf

“Een uur of zes midden in de winter ging je al van huis. Als ik dan zei ‘Pa wat is het toch donker’ zei mijn vader altijd: ‘Ja maar jochie, de dag komt vanzelf’. Hij had absoluut gelijk. De dag kwam vanzelf. Dan moest je met zo’n hakmes heel voorzichtig beginnen, want anders hakte je in je benen. Zo ging je door tot de avond. Dan kwam je thuis en de vrouw had dan voor de maaltijd gezorgd. Die bestond vooral uit aardappelen met ‘s winters wel eens bruine bonen en gedroogde appeltjes en dan een schijf, liefst zo dik mogelijk spek, op de kachel gekookt.

Wij stookten die kachel met hout van de vriend want dat afvalhout mocht je 's winters meeneemen.”

“Op de vrienden groeien allemaal wilgen. Maar je hebt katwilg je hebt waardewilg, je hebt Duitse dot, je hebt boerendot, je hebt grauw, je hebt witwaarde, kortom je hebt zoveel soorten hakwilgen. Iedere drie jaar werden ze gekapt. De vrienden waren over het algemeen in eigendom van een vriendbaas, maar soms werd de vriend verpacht aan de vriendbaas. Die vriendbaas had ook weer een opzichter, zeg maar de tussenpaus, die regelde dan de vriendarbeiders.”

“Als de grond was omgespit, dan werd er een touw gespannen, dan werd zo'n vriend uitgezet. Om de zeventig centimeter staken ze een stukje wilgenhout in de grond en dat ging bijna altijd groeien. Er gingen er wel eens een paar dood, maar dat was een uitzondering. En als je dan goed ingeplant had dan was zo'n vriend horizontaal, verticaal en diagonaal één streep, dat paste precies. En dan mocht je er het eerste jaar aardappels tussen verbouwen. De opbrengst daarvan mocht je houden. Maar die vrienden groeiden zo hard, dat leverde bijna geen aardappel op. Om nog een beetje oogst te krijgen, moest je het wel goed vrij van onkruid houden. Het eerste jaar had die baas zijn vriend dus hartstikke voor niks schoon en hij was dan zo royaal dat je de opbrengst van de aardappels mocht houden.”

Hoge heren en de jacht

“De echte hoge heren kwamen hier enkel voor de jacht. Dus die schoten dan fazanten, hazen ook wel maar dan wel meer in het hoge. Konijnen zaten hier niet, die hadden hier geen leven, daar was het te laag voor. En patrijs en eenden, daar barstte het van. En die jachtheer, die had een jachttopziener in dienst. Maar wat kreeg je dan? Al die arbeiders, die barstten van de armoe. En als je een nest ontdekte, dan zou je kunnen denken: 'ik neem die eieren mee, want dan heb ik nog wat te eten'. Maar Paul van Vliet zou zeggen; 'daar hadden zij het volgende op gevonden'. Als je nu tijdens het werk een fazantennest vond, als je er met zo'n zeis aankwam, dan was zo'n fazant al lang opgevlagen, en je zag acht eieren, dan zou je die mee kunnen nemen. Maar dat deed je niet. Want je kon dan de plaats van zo'n nest aangeven bij de jachttopziener. Dan dekte je dat nest toe, dat de

kraaien er niet aankwamen. Van de jachttopziener kreeg je een rijksdaalder voor zo'n nest. En later ging hij dat controleren natuurlijk. Anders zou je kunnen zeggen, 'nu ik dat nest heb aangegeven, neem ik alsnog die eieren mee'. De jachttopziener kwam ook controleren of die eieren uitgebroed waren. Dat kon hij zien aan de lege doppen. Want als het nest helemaal weg was, dan kreeg je niks. Dus die lege doppen die moesten er zijn. Als je twee van die nesten op een dag vond, zo noemden ze dat dan, dan was je 'broeknieuw'. De broek nieuw, zo zeiden we dat. Zo hield de arbeider de jacht mee in stand.”

“Enfin, achter die hoge heren in de zaal zaten de grotere vriendbazen. En dan de kleine zelfstandigen, daar hoorden wij bij, die zaten achter in de zaal. En dan nog de vriendarbeiders die nooit iets kochten op die veilingen. Een paar zaten er, en de rest stond. Ik zie het nog gebeuren dat op zo'n houtverkoping, sommige arbeiders achterin, naar de vriendbaas toe gingen en vroegen: 'kan ik alvast gaan hakken'. Net als een hond, die op een kluijfe wacht. Vanuit zo'n positie kon je niet tegen zo'n baas zeggen: 'kan ik niet een dubbeltje meer hebben'. Dan had hij gezegd: 'Ga jij maar naar huis, jou hoeft ik helemaal niet meer'. Nee, je vroeg onderdanig of je wel hakken mocht. Je beschouwde het als een gunst.”

De ganse winter werk op

“In de winter werd dan het hout gehakt, in bossen gebundeld en naar de plaats van bestemming gebracht met een bootje. Als je 's winters een vriend had van laat ik maar zeggen anderhalve hectare, nou daar had je de ganse winter werk op. Want dat stond je dan allemaal uit te snoeien en te selecteren. En als je het afval, het rijshout, nog moest verwerken, nou dan kon je er tegenaan hoor. En er stond niet een beetje hout op. Nee, als haar op een hond. Pakweg 1500, 2000 bossen per hectare, van ongeveer 55 centimeter in omtrek. Die wegen zeg maar ongeveer 15 kilo per stuk.”

“De mooiste stokken uit de vrienden werden naar lengte en dikte gesorteerd, in bossen gebundeld en op een mat van wilgenhout in de sloot gezet. Persoonlijk heb ik dat nog met duizenden bossen gedaan. Dat gebeurde vanaf januari tot maart. In april ging dat hout groeien in de sloot, dan ging het uitlopen. We haalden die vriendhoutbossen uit het water en dan werden ze geschild. Want in het voorjaar laat

die huid los. Als het weer wat beter werd dan zeiden de mensen al tegen elkaar; 'ik denk dat we volgende week wel kunnen schillen'. De vriendbaas regelde dat en de mensen leefden er naartoe, want je verdiende er ook iets meer mee. Als je toen, laat ik maar zeggen twee gulden op een dag verdiende, kon je met schillen wel een rijksdaalder halen.”

“In zo'n ijzeren klem stond je het hout wit te trekken. Dat deed hier de hele streek, allemaal hout schillen, hout schillen, hout schillen. Je moet je voorstellen, we stonden met hele koppels, en maar tegen elkaar op. Dat ging allemaal per bos, stukwerk. Dus als je ophield, hield ook gelijk je loon op. En die tarieven waren zodanig, dat als je niet bar aan de gang bleef, dan kon je op den duur niet meer staan van armoe. Dus je moest wel door. Het enige wat er over schoot was een hoop kapotte kleren

en een grote neus, want je werd er broodmager van. Als je dan vijf, zes weken hout geschild had, was je minstens vijf kilo lichter geworden. Zo rond de eerste week van juni was het afgelopen, dan wou het niet meer, want dan ging die huid vastzitten.”

Kit, karaband, halfvaats en witte tonneband

“Wat je dan overhield was ‘without’, gesorteerd op verschillende lengtematen: kit, karaband, halfvaats, witte tonneband, tienvoet enzovoorts. Kort kit bijvoorbeeld was ongeveer 1 meter lang. Karaband: ‘Een man als een reus, karaband tot zijn neus’, zeiden ze vroeger, dat was dan 1,58 m lang. Dus naarmate ze dikker en langer werden gingen er minder stokken in een bos. In een bos kit zaten bijvoorbeeld 104 stokken. En een tienvoeter, daar zaten er twintig van in.”

“Die witte bossen gingen met paard en wagen naar de hoepelmakerij, dat was een soort huisindustrie, zoals dat hier in Vianen veel voorkwam aan het einde van de 19e en het begin van de 20e eeuw. Toen waren er alleen al in Vianen 130 hoepelmakers. Ook de vrouwen en kinderen deden er aan mee. Die stokken werden precies doormidden gesplitst en daarna netjes rond gebogen en die gingen dan naar de kuiperijen. Ze sloegen ze om tonnen, of ze werden er omheen gevlochten.”

“Tonnen werden overal voor gebruikt toen. Haring ging in tonnen. Alles wat niet in manden zat, dat ging in tonnen. Het voordeel was dat je die dingen kon rollen. Ook een zware ton was dus hanteerbaar. Als je die oude schilderijen ziet, bijvoorbeeld een huishouden van Jan Steen, dan zie je alleen een mand en een ton en een hond. Oké, en een glas bier, daar moet

ik wel eerlijk in zijn. Op die tonnen, daar let ik dan wel eens op, altijd houten hoepels. Dus die houten hoepels hebben de eeuwen doorstaan en die manden ook.”

“Maar na 1960 ging het mis. Dat weet ik nog volop. Daarna is er nog een klein poosje gewied in de grienden, want men hoopte toch op een nieuw marktje. Toen werden de stokken niet meer geschild, maar er werden nog wel hoepels van gemaakt. Die werden verkocht voor grafkransen. Dat zal tegenwoordig ook wel plastic zijn. Toen kon je werkelijk zeggen dat je letterlijk en figuurlijk, wat die hoepels betreft, op het kerkhof was uitgekomen. Dat was het einde. Het heeft nog een jaartje of twee drie geduurd.”

Boord en bodem schoon

“Die stokken, waar de hoepels van werden gemaakt, die brachten het meeste geld op. In die tijd was het rijshout van de grienden afval. Daar werden zinkstukken van gemaakt voor de dijken. Neem nu de Afsluitdijk, die is 32 kilometer lang. Die dijk is helemaal bekleed met een mat van wilgenhout. En ook nu nog gaan er denk ik wel honderdduizenden bossen het water in. Maar nu is het een bijproduct geworden, want in hoofdzaak wordt nylondoek gebruikt. En nu, dat is weer van de laatste jaren, wordt rijshout in de duinen geplant. Brede rijen rijshout, die dienen als een soort windvang om het zand op te vangen.”

“Ik hoop dat het zo blijft, want dan blijft er vraag naar het griendhout en dan blijft ook de natuur hier. Nou ja, wel door mensenhanden gemaakt dan. Maar de grienden kunnen dan wel in stand blijven omdat het dan nog iets opbrengt.”

“Vroeger werden de grienden begin juni gewied. Want tussen die struiken, nou ja de eerste paar jaar groeide er dan iets minder, maar later groeiden er allerlei planten tussen, waaronder brandnetels en niet te vergeten het kleefkruid en de haagwinde. Dat waren twee doodsvijanden. En er was heel taai gras, ook wel apenhaar of koperdraad genoemd. De juiste naam was volgens mij hennegras of hondstarwe. Die griend werd met een klein zeisje een klein pikzeisje schoongemaaid. Dat ging per roede of per vierkante meter. Dat betekende ook weer dat de baas niet kwam kijken of je hard ging, maar hij kwam wel even kijken of je het wel goed deed. Het eerste jaar moest je dat twee keer doen. In juni en dan half augustus nog een

keer. En dan moest de griend ook opgesloot worden. Die sloten moesten opgeschoond worden, dat bestaat al honderden jaren. De sloten moesten 'boord en bodem schoon en van alle vuil en onkruid gezuiverd' zijn. Daar was geen woord Frans bij."

Twee stelen per seizoen

"Als je goed kon wieden, deed je een hectare per week in je eentje. Dus 's zomers werkten er veel minder mensen in het griend, want dan werd er alleen gewied. Meer hoefde je in de zomer aan die griend niet te doen. En dan als de griend was afgehakt in de herfst of in de winter, dan deden ze hem stikken. Als hij afgehakt was, dan kreeg je uitlopers, die stonden dan een jaar en dan werden de dunste er met een mesje uitgestikt of gesneden. Tegenwoordig zouden ze zeggen geknipt. Dat waren dan de grauwe tenen en daar maakten ze ook manden van. Maar de hoofdzaak waren die mooie witte stokken. Dat dunne spul had toch minder waarde. Dat sneden ze er het eerste jaar uit en dan groeiden die dikke stokken beter. Dat deed men ook de hele winter."

"Je had buitendijkse grienden, in De Biesbosch bijvoorbeeld, en binnendijkse. De buitendijkse grienden van De Biesbosch waren veel ruiger, die werden over het algemeen om de drie maar veelal ook om de vier jaren gehakt. Dat was ook meer gebruikshout, boerengeriefhout. Koestaken bijvoorbeeld, waar de koeien op stal aan vast staan. Dat zware hout werd ook gebruik voor stelen. Al dat landbouwgereedschap die hadden bijna allemaal wilgenstelen behalve van de gaffel, dat waren doorgaans essen. Maar schoppen, rieken, slootgereedschap, in de bouw, allemaal wilgenstelen. De een was daar wat zuiniger op dan de ander, maar ze hadden ook zeker niet het eeuwige leven. Dus voor een schop had je wel twee stelen per seizoen nodig. Die kwamen veel uit De Biesbosch."

"In de buitendijkse grienden had je dus eb en vloed, dus daar moest je op tijd weer uit, anders kwam je in het water te staan. Daar had je hier in de Vijfherenlanden geen last van. De grienden hier waren anderhalve, twee hectare, niet groter, want dan zat er weer een scheidingsloot tussen."

"In de winter werkte je daar met een man of zes. En dan 's morgens eten in de sneeuw. Dan zat je met z'n allen achter die takkenbossen, met zijn allen om zo'n vuurtje. Je had vijf

sneeën brood, maar je at er maar twee op. Dan kon je je kaken bijna niet meer bewegen zo koud kreeg je het rondom dat vuur. Je zat altijd in de rook. Je at het snel op. En dat ging tussen de middag weer zo. En als het regende ging je zolang mogelijk door, want als je naar huis ging met die regen hield ook gelijk je loon op. Daarom was reumatiek een soort keurmerk van echtheid voor griendwerkers. Dat hadden ze bijna allemaal. Je regende nat en dan ging je toch nog maar even door. En als het dan al te gek werd, dan ging je naar huis. Maar eer je dan thuis was lopend of op de fiets dan dreef je natuurlijk."

Katwilg getroffen door het wilgenhaantje

"Maar met dat onderhoud was het afgelopen toen de prijzen instortten en de grienden raakten overwoekerd. Vooral met haagwinde en kleefkruid. Dat zijn van die trekplanten. En dan heb je ook nog meidoorn, die komt zo maar op. Bij het Zuid-Hollands Landschap wilden ze de meidoorn laten staan. Maar die meidoorn tiert welig, krijgt veel bessen en de vogels verspreiden de zaden in razend tempo. Nu is er een paar keer perenvuur ingevallen, dat leverde weer conflicten op met de fruittelers. Hoe dan ook, als je er niets aan doet wordt het allemaal meidoorn. En vlier, die kan er ook wat van. De griend is dan niet verdwenen, maar het wordt een stukje cultuur-natuur."

"En de laatste jaren is de katwilg getroffen door het wilgenhaantje, die lust hem rauw. Dat is een klein kevertje, die doet niet mee aan geboortebeperving, die legt veel eieren en de larven en die hebben een ongelofelijke honger en die hebben geen kunstgebit dus die vreten in tijd van een mum dat bladmoes op. En als dat flink gebeurt dan gaat die struik dood. Die wilgensoort is hier al bijna ter ziele. Dat kun je alleen voorkomen door te spuiten met insecticiden. Bij het Zuid-Hollands Landschap stond op spuiten bijna de doodstraf, dus dat kathout kun je haast wel afschrijven." ♦

Paul Burm

Uit: BURM, P. EN A. HAARTSEN (2003).

'Boerenland als natuur. Verhalen over het historisch beheer van kleine landschapselementen.' Uitgeverij Matrijs, Utrecht. ISBN 90-5345-225-7.

€19,95.

Al zijn we eigenaren, we zijn niet de baas

Op 23 september vierde het Bosschap het 50-jarig bestaan. Tijdens het formele gedeelte met lezingen van bosschap-voorzitter mevrouw A. Jorritsma-Lebbink, landbouwminister Veerman, Schipholbaas Cerfontaine, en SER-voorzitter Wijffels sprak mevrouw I.E.E. van Lippe-Biesterfeld. Hieronder volgt haar lezing.

"Majesteit, Mevrouw de Voorzitter, dames en heren: Goede middag allemaal...

Wat is het een mooie taak rustplekken te creëren voor de aarde. Ik neem waar met hoeveel liefde u zelf of uw collega eigenaren van een stuk bos, hieraan mee werken. Ruim over de duizend stukken bos in Nederland, in handen van eigenaren, vormen samen toch een omvangrijk gebied en voegen toe aan het 11% natuur beschermde gebied, wereld wijd. Deze rustplekken zijn nu, meer dan ooit tevoren, nodig voor de aarde zelf, en al dat erop leeft; ook voor de mens als een onderdeel van dat leven op aarde.

Waarom is het zo belangrijk dat er rustplekken zijn? Ten eerste natuurlijk omdat we de aarde dermate slecht behandelen en uitbuiten dat zij daardoor verzwakt is en steeds verder verzwakt. Artsen zijn bezorgd over de slechte kwaliteit van de grond, die zijn weerslag vindt in de kwaliteit van bijvoorbeeld het graan, waardoor we bepaalde voedingsstoffen niet meer krijgen, wat de weerstand vermindert en allergieën, slaapstoornis en andere kwalen te weegbrengt.

Ten tweede, en dat is een gevolg hiervan, omdat de gezondheid van de aarde en de gezondheid van de mens met elkaar resoneren. Daar waar de aarde verzwakt is, zal de mens verzwakken, samen met plant en dier. En andersom: hoe gezonder de mens mentaal en fysiek is, hoe gezonder het huisdier, de tuin, de aarde. Alles is met alles verbonden, alles reflecteert met en op elkaar. Daarom kan je één stuk land niet afzonderlijk bezien, beheren, managen, maar vraagt het een veel bredere ziens-